

Paşazade'nin Siyasetname Özelliği Gösteren Pendname'si ve Bu Eserdeki Yönetimle İlgili Görüşler

Yrd. Doç. Dr. İbrahim KAYA

KSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet

Pendname Kutadgu Bilig'le başlayan Türkçe yazılmış hem bir ahlâk kitabı hem de siyasetname özelliği taşıyan eserlerin bir halkasını oluşturmaktadır. Eser genel ahlâkla ilgili hususların yanısıra felsefî ahlâkın politik kısmı olan siyasetname özelliklerini de bünyesinde bulundurmaktadır. Bu çalışmada ahlâk kitapları ve siyasetname türündeki eserler hakkında kısa bilgi verildikten sonra Pendname'deki siyasetname özelliği taşıyan hususlar kapsamlı olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyasetname, Pendname, Yönetim, Hükümdar, Kemal Paşazade

Paşazade's Pendname which Display the Feature of Siyasetname and the Ideas in this Work About Administration

Abstract

Pendname is a chain of moral an government books which have been written in Turkish language and have started with Kutadgu Bilig. This work has also included the properties of government books wich is political part of public morality. In this study the moral and government books will be described briefly, then the feature of government books wich included in Pendname will be discussed comprehensively.

Key Words: The Book of Government, Ethics Book, Administration, Administrator, Kemal Paşazade

GİRİŞ

Osmanlı ilim ve fikir hayatında gerçekten önemli bir yer işgal ettiği otoriteler tarafından tespit edilen Paşazade'nin (Uzunçarşılı, 1972: 591) tarih, edebiyat, hukuk, mantık gibi birbirinden bir hayli uzak sahalardaki eserleri arasında siyasetname ile ilgili yapılan çalışmalarda adından bahsedilmeyen *Pendname*¹ isimli bir eser de bulunmaktadır. Paşazade'nin yönetim ve hükümdarlarla ilgili görüşlerinin zikredildiği bu eserin teorik planda olmanın yanı sıra pratik bir zemine oturduğunu

¹ Eserin adı kaynaklarda farklı olarak geçer. Nihal Atsız (1966, 78) eserin adını *Nesâyih* olarak kaydeder. Ağâh Sırrı Levend (1964, 103) ise eserin adını *Ahlâkî Mev'ıza* olarak belirtir. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi Türkçe Yazma Eserler 1387'de *Nesâyih* adıyla kayıtlı olan eser 57 varaktan ibarettir. Bu eser <http://www.yazmalar.gov.tr>'de bulunmamaktadır. Bunların dışında adı geçen sitede Paşazade'ye ait üç adet Pendname isimli eserle karşılaşırız. İkisinin Paşazade'yle bir ilgisi yoktur. Bunlardan sadece Kastamonu nüshası Paşazade'ye aittir ve Nesayih'le aynıdır. Bu makalede eserin ismi Pendname olarak kullanılacaktır. Eserin isimlendirme problemi ve bunun halli için bk. (Kaya 2010: 67-68).

söylemek mümkündür. Çünkü hayatının belirli bir döneminde yönetime yakın olmuş, hükümdarın sevgisini ve yakınlığını kazanmış bir şahsiyetin kendi tecrübelerini eserine yansıtması kadar tabii bir şey olamaz. *Pendname*'de bu tecrübelerin kısmen yansıdığını gözlemlemek mümkündür.

Paşazade'nin padişahla beraber sefere katılması ve bu uzun süre zarfında birçok olaylara şahit olması eserindeki siyasetname ile ilgili görüşlerin kaleme alınması için şüphesiz bazı avantajlar sağlamış olmalıdır. O padişahlara, özellikle Yavuz gibi sert ve celalli bir padişaha yakın olmanın getirebileceği tehlikeleri bizzat hissetmiştir. Eserin bir yerinde şöyle bir şiir iktibas eder:

Şenîdem ki âteş buved pâdişâh

Be-nezdîk-i âteş ki cûyed tebâh (45a)²

(İşittim ki padişahlar ateş gibidir. Ateşi yakın olup da kendini helâke atmayı kim ister?)

Padişahlarla münasebet ve onlara herhangi bir talebin iletilmesi hususunda gösterdiği hassasiyeti Hoca Sadeddin'in anlattığı şu örnekte görmek mümkündür:

Mısır seferi esnasında askerler Paşazade'ye seferden dönme isteklerini padişaha arz etmelerini teklif eder. Böyle bir teklifi kabul eden Paşazade bir fırsat bulup padişahın ne var ne yok diye sorması üzerine hayalî bir olay kurgulayarak Yavuz'a şunları söyler: “Dün gece askerlerin çadırları arasında dolaşırken kulağıma şöyle bir türkü geldi:

Nemiz kaldı bizim mülk-i Arabda

Nice dururuz Şam ü Halebde

Cihan halkı kamu ayş u tarabda

Gidelim biz dahi Rum ellerine”

Daha sonra türkünün kendisine ait olduğunu padişaha bir münasebetle söyler. Bu ifade tarzı Yavuz'un hoşuna gitmiş ve saraya geldiklerinde kendisine 500 filûrî armağan göndermiştir (Hoca Sadedin, 1992: 137–138).

Pendname

Pendname hem bir genel ahlâk kitabı, hem de siyasetname özelliği gösteren bir eserdir. Paşazade eserin girişinde “Bu faydalı kitabı iyice okuyanlar, dünya ve devlet işlerinde itibarlı bir padişaha vezir olmaya lâyık olurlar.” diyerek bu eserin aynı zamanda siyasetname özelliği gösterdiğini ifade etmektedir.

Eserin girişinde yapılan sınıflandırmada bu risalenin 15 bölümden meydana geldiği ve 9. bölümün beylik ve hükümdarlık ile ilgili olduğu, 10. bölümde ise beylere ve idarecilere hizmet etmenin yollarının ele alındığı belirtilmektedir. Girişteki bu tasnif müellifin dikkatsizliği veya müstensih hatası sonucu kısmen değiştirilmiş ve bu bölümler 10 ve 11. bölüm olarak yazılmıştır.

Pendname'de siyasetname özelliği taşıyan kısımların sadece bu iki bölümden ibaret olduğunu söylemek yanıltıcı olur. Çünkü diğer bölümlerin içinde de siyasetname özelliği taşıyan yerler bulunmaktadır. Sözelimi, padişahların duygularıyla değil akılla hareket etmesini anlatan kısımlar akılla ilgili birinci bölümün içerisine konulmuştur. Burada bir filozoftan naklen “Herkesin bir ortağı vardır, padişahların ortağı ise akıldır.” denilir. Yine aklın özellikleri sayılırken vurgulanan danışma hususu yönetim bilimi için son derece önem arz etmektedir. Yine “emsal ve nesayih” başlığı ile

² Makalede *Pendname*'den yapılan iktibaslarda eserin Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan nüshasının varak numaraları verilecektir.

verilen beşinci bölümde İskender'e hocasının verdiği "Elinden çıkan şeyler için tasalanma, haramları işlemeye karşı cesur ve atılgan olma, kendi iyiliğin için kimsenin zararını isteme, kendini mamur etmek için başkasını harap etmeye kalkışma. Açgözlülük ve hırs göstermeyi bırak, yardımını, gayret ve tedbirini geniş tut, nefsinin rızasını değil Allah'ın rızasını ara." gibi öğütler de bu bağlamda ele alınması gereken görüşlerdir.

Paşazadenin siyasetname ile ilgili görüşleri *Tevarih-i Al-i Osman*'a dayandırılarak Ahmet Uğur tarafından ele alınmıştır (Uğur, 1986: 71–81). Fakat dolaylı olarak değil doğrudan doğruya bu konuyu ele alan *Pendname*'de çok daha çarpıcı görüşler bulunmaktadır. Biz de bu makalemizde bu eserde geçen siyasetname ile ilgili görüşleri ele alacağız:

Ahlak Kitaplarının Tasnifi Ve Siyasetnameler

Ahlakla ilgili telif edilen eserleri değişik açılardan sınıflandırmak mümkündür. Agâh Sırrı Levend bu tarz eserleri içinde siyasetnameler de dâhil olmak üzere 12 başlık altında sıralar (Levend, 1964: 96–97).

Siyasetname, siyaset ve devlet yönetimiyle ilgili eser demektir. Siyasetnameler ana çerçeve olarak ahlakî eserler arasında yer alırlar. İslam toplumunda siyasetnamelerin telif edildiği yüzyıllarda ahlâkın temeli din olarak kabul edildiği için bu eserler din eksenli bir görüşü ele alırlar. Dolayısıyla ahlâkî görüşler için başvuru birinci derecede kaynak Kur'an ve Hz. Peygamber'in sözleri olmaktadır. Bu tarz eserlerde zaman zaman tarihi olaylar tanık olarak zikredilir, geçmiş hükümdarlar ve bunların zalim veya adil oluşlarıyla ilgili hikâyeler anlatılır. Bir ülkenin bayındır olması için adaletin ne kadar gerekli olduğu, zulüm ve haksızlığın ülke ve milletleri nasıl bir uçuruma sürüklediği bu olaylarla gösterilmeye çalışılarak yöneticilere mesaj verilir. Siyasetnameler padişahlara, vezirlere ve devlet adamlarına öğütler verdiği için bunlar aynı zamanda birer nasihatname olarak kabul edilir.

Eski Hint-İran geleneğini de yansıtan siyasetnamelerde devlet adeta hükümdarla özdeşleşmiş durumdadır. Dolayısıyla siyasetname türü eserlerinin ana mihverini bu hükümdarın otoritesini tesis ve güçlendirmek için lazım gelen hususlar ve bunların temini için başvuru yollar oluşturur. Hükümdarın sahip olması gereken özellikler eserde öncelikli olarak ele alınır.

Hükümdarların Uyması Gereken Kurallar

Paşazade her ne kadar eserin onuncu bölümünde bunları 10 madde halinde sıralarsa da bütün eserin dikkatli bir şekilde incelenip taranması durumunda bu maddeler bu rakamın birkaç katına çıkabilmektedir. Bunları aşağıdaki şekilde sınıflandırmak mümkündür:

Tebaaya Karşı Görevleri

1. Tebaaya karşı şefkatli olmak ve onlara yumuşak davranmak (39b). Hz. Peygamber'den naklen Al-i Sümman'ın hükümlerinin dörtbin yıl süreklilikte devam etmesinin sebebi olarak onların raiyete karşı şefkatleri ve ülkelerini bayındır etmeleri zikredilmektedir (43a).

2. Haklı da olsa üslubun yumuşak olması, sert cevaptan kaçınılması. Kaba sözlerden sakınmak. Paşazade Hz. Peygamber'e hitaben Kur'an'da zikredilen "Eğer sen katı kalpli ve kaba sözlü olsaydın insanlar (müminler) etrafından dağılıp giderlerdi." (Aliimran/159) ayetini bu hususta delil olarak zikreder (5a).

3. Yönettiği kimseleri kendisi gibi kabul etmesi (39b).

4. İhtiyaç sahiplerinin bekletilmeden ihtiyaçlarının yerine getirilmesi. Çünkü geciken adalet adalet olmadığı gibi geciken iyilikler de çoğu kere iyilik olmaktan çıkmaktadır (39b).

5. Padişahın, zamanını eğlencelere değil, halkın eğitim ve terbiyesine harcaması (40a).
6. Vefadan ayrılmamak. Sözüne yerine getirmek (40a).
7. Halkın gönlünü hoş etmek için dini kurallardan taviz vermemek (40b).
8. Kibir, gurur ve nazlanmaktan sakınmak (39b).
9. Sadece saltanat merkezini değil, ülkenin her tarafını kuşatacak şekilde kapsamlı düşünmek (41a).
10. Emir ve yasaklarının ciddiyetini sarsacak ifadelerden ve şakalardan sakınmak (41b).
11. Söz verince yanlış da olsa mutlaka yerine getirmek ve böylece itibarını, sözünde duran bir kimse olduğunu göstermek (41b).
12. Halkın hoşuna gitmese de gerçeği söylemek, halkın hoşuna gidecek yanlış sözlerden kaçınmak. (42a) Modern dönemin ifadesi ile popülist politikalarından uzak durmak.
13. Halkın zenginliğini devletin zenginliği saymak (43a). Bu ifade Şeyh Ede Balı'nın "İnsanı yaşat ki devlet yaşasın" sözünü çağrışım yoluyla hatırmıza getirir. Paşazade burada Nuşirevan'la ilgili şöyle bir rivayet nakleder:
Bir gün Nûşirevan'a bir kimsenin malının hesaba sığmayacak kadar fazlaştığından bahsedilerek ihtiyacı olduğu kadar hatta biraz daha fazlasını mal sahibinin eline bırakıp kalan kısmının hazineye devredilmesi teklif edilir. Nuşirevan bu teklifi hoş karşılamaz ve "Onun zenginliği bizim zenginliğimizdir, halkın malının çok olması padişahın hazinesinin zenginliği demektir. Hükümdarlara lâayık olan doğrulukla adalettir. Mala ihtiyacımız olsa sahibinden güzel bir şekilde isteriz, o da verir." diye söyler (43a).
14. Asla yalan söylememek. Çünkü yalan en fazla hükümdarların itibarını sarsmaktadır. Bu durum "Yalan çirkindir, beylerde olursa daha çirkindir." şeklinde ifade edilir (46b).
15. Baskı ve zorbalıktan uzak durmak. Çünkü baskı gönüllere etki etmez. Şayet gönüllerin kazanılması isteniyorsa iyilik ve bağış yolu tercih edilmelidir. Bir yerde şöyle der: "Hükümdar şayet zulüm ve baskı yolunu seçerse saltanat süresi uzun olmaz. Hakk'ın kahredici sillesi çabucak ona yetişir, hükmünden eser bırakmaz." (8a). Paşazade bununla ilgili şöyle bir olay anlatır: Uğlumış isimli bir imam mescit kapısında otururken oradan geçen kadı Ebu Yusuf'u kast ederek "Allah İslâm toplumunu bunun gibi zalimlerin şerrinden kurtarsın" diye beddua eder. Bu söz aslında bir hakkı ifade için değil kendi kişisel çıkar ve beklentilerinin karşılanmaması sonucu söylenmiş öfkeli bir sözdür. Bu sözü Ebu Yusuf'a ilettileri zaman o da o gece beş yüz dirhem gümüş ve bir hil'ati kendisine gönderir. Ertesi gün aynı imam Uğlumış mescit kapısında otururken Ebu Yusuf oradan geçerken dünkü bedduanın sahibi olan imam "Allah bunun gibi sözü ve işi doğru olan din önderlerini İslâm toplumunda çoğaltsın." diye duada bulunur. Böylece Ebu Yusuf bu tarz beklentileri olan kişiyi susturmanın en pratik yolunu tercih etmiş olmaktadır (50b-51a).
16. Yeni bir durum ortaya çıkınca danışarak hareket etmek. Aslında meşveret kurumu eserin bir hayli yerinde önemle vurgulanmaktadır. Bir yerde şunlar söylenir:
Şayet akılların parçalara ayrılması mümkün olsa bin parça olarak düşünülebilir. Bu bin kısmın dokuz yüz doksan dokuzu Allah'ın peygamberinde, kalan kısmı ise diğer insanlardadır. Hz. Peygamber (sa) bu kadar akıllı ve zeki olduğu, üstelik Cebrâil de kendisine vahiy getirdiği hâlde, sahabeleri içerisinde dört tanesini kendisine müşir ve vezir seçerek her işte onlarla meşveret ederdi. O hâlde her işi tecrübeli ve akıllı kişilere danışarak işlemek Hazret-i Peygamber'in sünnetidir (10b).
17. Hüküm verirken mutlaka adil davranmak (40b). Adalet zaten devletin temelini oluşturmaktadır. Toplumda yönetimin adil olmadığına dair bir kanaat oluşması o devletin başına gelebilecek en büyük felaketlerden birisidir.

Görevlerin Dağılımı ve Vezirlik Kurumu

Yöneticilerin dikkat etmeleri gereken hususların başında bütün toplumu ilgilendiren görevlerde ehliyet ve yeterliliğin ön planda tutulması ve görev dağılımında tecrübeli kişilerin tercih edilmesi gelir. Tabii ki bütün görevlerin bağlandığı ana gövde olarak vezirlik kurumu ve buraya yapılacak atama da hepsinden daha fazla önem taşımaktadır. Pendname'de bununla ilgili olarak şunları görmekteyiz:

Rum hükümdarı adil Nûşirevan'a mektup yazıp şunları sorar: Halkımı neyle koruyup gözettin ki ülken bayındır oldu ve hiç muhalifin yok? Nûşirevan da cevaben yedi şeyle koruduğunu söyler. Bu maddelerin dördüncüsü olarak "Her işi lâıyk ve ehil kişilere teslim ettiği, sevdiği küçük kişilere büyük işleri teslim etmediği" hususu nakledilir (42a).

Yine akıl sahiplerden naklen padişahlar için gerekli olan üç şeyden birisin de büyük işleri akılsız kişilere ve hizmetçilere teslim etmemek (42a) olduğu söylenir.

Yaşça küçük ve genç kişilerin devleti son derece tehlikeli maceralara sürükleyebileceği ve hükümdarların bunlara karşı dikkatli olması gerektiği de vurgulanmaktadır. Al-i Sümman'ın 4000 yıllık saltanatlarının yıkılması hususu da aynı şekilde izah edilir. Böyle uzun ömürlü ve kökleri sağlam bir saltanatın yıkılışını hanedana mensup kişiler; "Tedbir sahibi ve parlak akıllılara lâıyk olan büyük işler, yüksek makamlar ve önemli görevler tecrübesiz kişilerin eline geçti. Kadri yüce ve görüşü parlak olan tecrübe sahibi büyükler yok olup gitti. Arzu ve heveslerinin esiri olan gençler ülkeye hâkim olup tasarrufları altına aldılar ve nefislerinin arzularını tatminle meşgul oldular. En sonunda memleket elden çıkıp saltanat harap oldu." şeklinde açıklarlar (43a).

Vezirlik

Devletin başarılı bir şekilde yönetilebilmesi için bütün kurumların ve görevlerin bağlandığı ana gövde olarak vezirlik bilhassa vezir-i azamlık kurumu karşımıza çıkar. Padişah ülkeyi güzel bir şekilde yönetebilmesi için nitelikli bir vezire her şeyden daha fazla ihtiyaç duyar. *Pendname*'de vezirlik müessesesiyle ilgili olarak şu bilgilerle karşılaşmaktayız:

Saltanatın temeli ve sütunlarının sağlam olması için hünerli vezirin yerini hiç bir şey dolduramaz. Vezirin ehliyetli olması ikbalin artmasına ve saadetin çoğalmasına sebeptir. Hz. Süleyman'ın (as) peygamber olmasıyla beraber talihli ve saadetli oluşu vezirine nispet edilerek "Hz. Süleyman'ın saadeti temin için Asaf gibi bir veziri vardı." denilmesi ve bu hususun şöhret derecesinde yaygın oluşu iyi bir vezirin ne kadar önemli olduğunu göstermeye kâfidir (42a).

Bilgili bir vezir, padişahı kendi ülkesinin insanlarına sevdirdiği gibi etraftaki diğer beyleri de padişahına bağlı ve dost yapabilir. Bunu yapabilmek için elindeki bütün imkânları kullanır. Bazen padişahının övgüye değer yüce sıfatlarını ve güzel ahlâkını söylerken sözünün içinde onun tedbirli ve ileri görüşlü olduğunu da katar. Bazen de onun saltanatını ve savaşlarını anlatırken aynı zamanda onun heybetini, gücünü ve cezalandırmaktaki kudretini ifade eder. Böylece etraftaki hükümdarlara kendi padişahını hem ikramı bol, merhametli bir hükümdar, hem de kahredici bir düşman olarak tanıtır. Böyle bir vezirin bulunmasıyla saltanat işleri düzene kavuşur, tebaa gözetilir, ülke bayındır, halk da huzurlu olur (42a).

Padişahın memleketin huzur ve asayışı için plan yapıcı konumunda olduğu, vezirin ise bu planı başarılı bir şekilde uygulamaya koyması gereken kişi olması gerektiğini ifade eden Paşazade, padişahın işleri vezire teslim etmekle birlikte kontrol görevini titizlikle sürdürmesi ve yapılan işleri ve sonuçları takip etmesinin lüzumunu da vurgular. Böyle bir kontrol ve takip sisteminin olmaması durumunda ortaya çıkan aksaklıkların düzeltilmesinin oldukça zorlaşacağı da belirtilir. Ayrıca vezirin bütün ülkeyi kuşatacak şekilde kapsamlı düşünmesi gerektiğini vurgulayan Paşazade, vezirin iş bitirici ve sorulara tatmin edici cevap vermesi ile padişahın mesut olacağını söyler (42b).

Yöneticilerin Bilim Adamlarıyla İlişkisi

Bu kısmı idarecilerin bilim adamlarına gereken değeri vermeleri, bilim adamlarının da yöneticilere karşı çekinmeden doğruyu söyleyebilmeleri şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

Bilginlere Saygı Göstermelerinin Lüzumu

Paşazade eserinin değişik yerlerinde direkt veya dolaylı olarak yöneticilerin bilginlere karşı saygılı olmalarını vurgulamaktadır. Bu hususu gösteren ve eserin muhtelif yerlerinde serpiştirilmiş hikâyeler bulunmaktadır.

1. Melikşah ile Ebül-Maalî arasında geçen hikâyeyi anlatırken Melikşah'ı övme sadedinde kullandığı ifadeler hep bu hususu ön plana çıkarmaktadır: Mesela; “Güzel inançlı birisi olduğu gibi bilginlere hürmette de kusur etmezdi.” Melikşah'ın vezirlerine “Gidin, yumuşaklıkla ve edepli bir şekilde onu buraya çağırın.” (14b) demesi.

2. Harun Reşîd'in ilim öğrenmek için iki oğlunu Kisâî'ye göndermesi ve onların hocalarına karşı aşırı saygısını garipseyen bir söz kullanması üzerine bunu duyan Kisâî'nin “Sen de onlarla birlikte saygı gösteresen bile yine yeterli olmayacağımı, çünkü hocanın onların ruhlarını, babasının ise cesedini terbiye ettiğini” (15b) söylemesi.

3. Bir kasabın kölesi iken mesleğini iyi icra edemediği için kovulan, daha sonra bilime yönelerek büyük bir itibar kazanan Salim Aktas'tan bahsedilerek onun Abbasî halifesi Me'mûn'un yanına gelince halifenin kendisine büyük saygı göstererek bizzat kendi eliyle arkasına yastık koymasını anlattığı kısım (38b).

4. Padişahın uyması gereken kuralların sıralandığı onuncu bölümde sekizinci madde olarak “Âlimlerin öğütleri ve iyi kişilerin nasihatlerine karşı istekli olmak, haksız işlerde kendisine uyup her sözünü alkışlayan kimselerden sakınarak onlardan uzak durmak” (40b) hususu vurgulanır.

5. İlimin mal üzerine üstün oluşunun sebepleri sıralanırken söylenen “Sultanlar ve padişahlar ilim sahiplerine itibar gösterip, onları görüp gözetmeyi kendi saltanat ve mülkleri için gerekli görmüşlerdir. Fakat mal sahiplerinin durumu bunun aksidir. Malı çok olanlar mallarını saklamak için padişahlara ve onların hizmetkârlarına hizmet ede gelmişlerdir.” (18b) cümleleri de aynı noktayı vurgulamaktadır.

Bilginlerin Yöneticileri İkaz Etmesi

Toplumun şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan iki grup bulunmaktadır. Bu iki grup iyi olursa toplumda iyiler ve iyilikler çoğalır, kötü olursa kötülükler ve bozgunculuklar yaygınlaşır. Bu iki sınıf ümera ve ulema sınıfıdır. Bir hadiste “İnsanlar meliklerinin dini üzeredir” diye buyurulmaktadır. Emirlerin doğru hareket etmeleri ve yanlışlığa düşmemeleri için onlara hakkı pervasızca söyleyen âlimlere ne kadar ihtiyaç bulunduğu açıktır. Padişahlar her sözünü ve icraatını alkışlayanlara karşı son derece dikkatli olmaları gerekir. Aslında onlar bu tarz alkış ve medihlerinde de samimi değillerdir. Bu sadece onların çıkarlarını elde etmek için kullandıkları sahte bir maskedir. Paşazade şöyle der: “Padişah âlimlerin öğütleri ve iyi kişilerin nasihatlerine karşı istekli olmalı, haksızlıkta kendisine uyup her sözünü alkışlayan kimselerden uzak durmalıdır. Çünkü öyleleri aslında kendi maksatlarını ede etmek için padişahı alkışlamaktadırlar. Şayet padişah onların alkışlamalarına aldanırsa hem dünyada hem de ahirette mahçup bir duruma düşer.”

Âlimlerin hak sevgisini her şeyin üzerinde tutarak padişahlara pervasızca bazı gerçekleri söylemeleri Paşazade tarafından eserin muhtelif yerlerinde bazı tarihî olaylara atıfta bulunarak vurgulanır. Bunları şöylece tespit edebiliriz:

1. Mübarek bin Fedale'nin, huzuruna bir suçlu getirilen ve öldürülmesi için ferman veren Halife Mansur'a Hz. Peygamber'in (as) “Kıyamet günü Hak Teâlâ bütün yaratıkları topladığı anda bir tellala şöyle bağırması için emir verir. Bugün kim kendisini Allah'ın affına lâyıık görürse ayağa kalksın. Hiç kimse yerinden kıvıldamaz. Hak Teâlâ şöyle ferman eder: Suçlulardan intikam almaya gücü yettiği

hâlde merhamet edip onları affedenler nerede, ben de onların günahlarını affettim.” sözünü hatırlatması ve bunun üzerine Ebu Cafer'in suçluyu affetmesi (44b).

2. Oğullarının Kisaî'ye karşı gösterdikleri saygıyı garipseyen Harun Reşid'e Kisaî'nin bu saygının tam yerinde olduğunu, halifenin de böyle bir saygı göstermesi gerektiğini pervasızca söylemesi (15b).

3. Kendisinden öğüt isteyen İskender-i Zülkarneyn'e karşı hocasının “Asla zelil ve hakir olmamak istersen Allah'ın fermanına karşı gelme. Eğer malının Allah'ın korumasında olmasını ve yokluğun ona göz dikmemesini istersen onu hak edenlerden esirgeme. İşlerinin daima doğru olmasını istersen iki şeyden sakın. Biri iş bitirmekteki acelecilikten; diğeri başkalarına danışmadan kendi görüşüne dayanarak iş yapmaktan. İşlerini daima danışarak işle.” (23b) diye söylemesi.

4. Aristo'nun İskender'e “Feryat ederek senden yardım isteyenlere yardımda bulunmayı erteleme. Kendinden yardım isteyenlere yardım etmeyi geciktirmeyen hükümdarlar mülkün gerçek sahibi olan Allah'ın inayet ve yardımına lâyık olurlar.” (40a) diye söylemesi.

5. Bilginlerin büyüklerinden Ebu Cazim'in “Allahın kahrından kurtulup nasıl lütfuna nail olabilirim.” diye soran halife Hişâm bin Abdülmelik'e “Aldığın her mal dinen meşru kabul edilen yerden olsun, sarf ettiğin yer de dine uygun olsun. Malı zulüm ve haksızlıkla toplayıp boş yere harcama.” diye söylemesi ve Hişâm'ın “Bunlara hakkıyla uymaya kimin gücü yeter.” diye sorması üzerine “Allah'ın azabına dayanmaya gücü yetmeyen bunlara güç getirir” (40a) diye cevap vermesi.

6. Ahnef bin Kays'ın “Zamanın hâli nasıldır.” diye soran Muaviye'ye “Zaman sensin, sen iyi olunca zaman da iyi olur sen bozulunca zaman da bozulur. Adaletten ayrılma, adalet kişiyi tehlikelerden koruyan bir kalkandır.” (44a) diye cevap vermesi.

Padişahların yanlış görüşlerini ve icraatlarını engellemenin kademe kademe olması ve bazı prensiplere uyularak yapılması da Paşazade'nin vurguladığı hususlardandır. O “Şayet padişahın doğru ve lâyık olmayan bir iş ve hareket görülürse yönetimde görev alan vezirler ve görevliler hemen o hareketin reddetmeye kalkışsın, belki ağırbaşlılık ve yumuşaklıkla söze başlayıp kademe kademe o işi engellemeye çalışsın. Böyle yaptıklarında sözleri padişaha güzel görünüp daha etkili olur.” (45a) diye söyler.

Suçlularla Olan İlişkileri

Suçluların cezalandırılması, cezalandırma şekilleri farklı olsa da bütün hukuk sistemlerinin vazgeçilmez ilkeleri arasında yer alır. Cezanın fonksiyonu hakkında farklı yorumlar ve yaklaşımlar vardır. Bunlar kabaca şöyle özetlenebilir:

1. Ceza bir araç değil amaçtır. Adalet kavramı suçlunun yaptığı kötülüğün karşılığını görmesini gerektirmektedir.

2. Cezanın gayesi suçlunun ıslah edilmesi ve tekrar suç işlemekten vazgeçirilmesidir.

3. Ceza korkutucu ve caydırıcılık etkisiyle potansiyel suçluların suç işlemesini engeller. Böylece suç işleyenler cezalandırıldığı gibi henüz suç işlememiş kişiler de bu cezaları görünce suç işlemekten caydırılmış olurlar.

Ceza her zaman ıslah edicilik fonksiyonunu taşımayabilir. Bazı suçluların affedilmesi suçlunun vicdanını harekete geçirip bir daha o suçu işlememesine de sebep olabilmektedir. Paşazade eserinde hükümdarın cezalandırmaya gücü yettiği halde affi tercih etmesinin önemini vurgular. “Suçlulardan intikam almaya gücü yettiği hâlde merhamet edip onları affedenleri Allah'ın kıyamet gününde affedeceği” hadisi nakledilerek hükümdarlar suçluların bağışlanmasına teşvik edilir (44b).

Ayrıca suçlulara verilecek cezanın hükümdarın izzeti nefis ve gururunu tatmin için değil, bilakis suçluyu eğitmek ve terbiye etmek amacıyla verilmesinin gerekliliği de eserde zikredilir. Cezanın

intikam amaçlı değil, suçluyu terbiye edici ve suçun sebeplerini ortadan kaldırmaya matuf olması gerektiği hukuk biliminin temel kurallarındandır. Paşazade'nin Nuşirevan'a atfen söylediği “Kime ceza verdimse onun terbiyesi ve ıslahı için verdim, izzet-i nefsimi ve gururumu korumak için vermedim.” (42a) sözü de cezanın ana gayelerinden birine dikkat çekmektedir. Bu husus ayrıca yönetim bilimi açısından oldukça önemli bir merhaleyi göstermektedir.

Suçluların cezalandırılmasında da adaletin gözetilmesi yöneticilerin asla akıllarından çıkarmaması gereken temel kurallardan biridir. Toplumsal itibarı yüksek bir zümreye mensup bir kişinin işlediği suçun cezasının affedilmesi için aracılık yapan bir sahabe Hz. Peygamber'in son derece öfkelenip “Allah'a yemin olsun ki Muhammed'in kızı Fatıma da aynı suçu yapsaydı ona da aynı cezayı uygulardım.” diye söylemesi cezalandırmada adaletin ne kadar önem taşıdığını göstermeye kâfidir. Dolayısıyla adalet toplumun bütün katmanları için vazgeçilmez bir kavram niteliğini taşımaktadır. Paşazade “hüküm verirken adalette bulunma”yı (40b) sultanların kendilerine temel prensip olarak kabul etmeleri gerektiğini söyler.

Memurlarla İlişkileri

Yöneticilerin dikkat etmeleri gereken hususlar arasında kendi atadıkları görevlilerin icraatlarını takip etmek ve suç işledikleri zaman onları cezalandırmak gelmektedir. Suçun tespiti için yapılan soruşturmalar sonuç almak maksadıyla yapılmalı, kamuoyunu teskin için göstermelik olmamalıdır.

Pendname'de bu hususla ilgili olarak iki olay anlatılır:

Halife Mu'tasım'ın hazineden sorumlu olarak atadığı Ebu Hatim'in kendisine satın aldığı bir cariye için hazineden altmış bin akçe ödemesi, bundan haberi olan halifenin derhâl onu azletmesi. (22a-22b).

Emevi valilerinden Haccac'ın Irak'a vali olarak atadığı birisinin yaptığı zulüm sebebiyle şikâyetlerin artması, teftiş için görevlendirilen kişilerin valiyi korumak için çabalamalarına karşı maskara kıyafetli birisinin müfettişlere karşı davranışı ve bu olayı duyan Haccac'ın teftiş sonucunu beklemeden valiyi görevden azletmesi. Paşazade bu olayı anlattığı yerde “Yüce görevleri ve makamları ehliyetsizlerin eline verseler bu hâle maskaralar dahi güler.” diye söyler (25a).

Padişahların Öfkelerini Kontrol Etmeleri

İnsanlık tarihi bir anlık öfkeye mağlup olan yöneticilerin ne kadar acımasızca cezalar verdiklerini ve daha sonra bu cezalardan pişman olduklarını gösteren sayısız örneklerle doludur. Böyle durumlarda yöneticilere düşen şey teenni ile hareket etmeleri, suçun sabit olmadığı durumlarda affetmeyi tercih etmeleridir. Bu husus Pendname'de bazı tarihi olaylarla desteklenerek anlatılır. Bu örnekler şunlardır:

Hüsrev son derece güzel bir cariyesine elini uzatınca cariyeye nazlanarak karşı çıkar. Bu sefer zor kullanarak onu kendisine ram etmek isteyince cariyenin eli Hüsrev'in burnuna değerek kanamasına sebep olur. Öfkelenen Hüsrev vezirine haber göndererek efendisinin yüzünü kanatan kölenin cezasının ne olduğunu sorar. Müeyyed orada bulunmadığı için oğlu devreye girer ve elinin kesilmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine Hüsrev cariyenin elinin kestirir, fakat öfkesi geçince yaptığına pişman olur. Sonra Müeyyed'i yanına çağırarak bu ceza ile ilgili sözü niçin söylediğini sorar. Müeyyed böyle bir şey söylemediğini ifade edince, hizmetçi çağırılır ve sözü söyleyenin Müeyyed'in oğlu olduğu ortaya çıkar. Bu sefer Hüsrev, Müeyyed'in oğlunun elini kestirir ve o da ölür. Bütün bunlar bir anlık öfkeye kapılmanın ve öfkeyi kontrol edememenin doğurduğu vahim sonuçlardır (48b).

Başka bir yerde şu olay anlatılır: Abbasi halifelerinden Mu'tasım bir gün Basra halkına çok öfkelenerek önüne geleni öldürüp her tarafı yağma ve talan etmek niyetiyle Basra üzerine yürür. Hâlbuki Basra'da suçluların yanında masum bir hayli insan bulunmaktadır. Mutasım'ı bu kararından vazgeçirmek için Basra ileri gelenleri ve bilginleri bir hayli ricalarda bulunurlarsa da halife bunları

kabul etmez. Mutasım bu toplu cezalandırmaktan kurtulmak isteyen suçsuzlara Basra'yı terk etmelerini söyler. Bu esnada son derece güzel sözlü ve bilgili Haris isimli birisi ortaya çıkarak halifeden aracı olanların aracılığını kabul etmesini ve insanları affetmesini isteyerek konuşmasına şöyle sürdürür: “Şayet bu sefer ceza vermedim diye pişman olursan ferman senin elindedir, yine ceza verebilirsin. Fakat öfkeyle davranıp bu insanları perişan ettikten sonra pişman olursan o zaman pişmanlığın fayda vermez. Çünkü ağızdan çıkan söz, geçen ömür, atılmış ok bir daha artık geri gelmez.” Bu sözler halifenin gönlüne tesir edip öfkesini yatıştırır (13b).

Yukarda zikredildiği gibi Mübarek bin Fedale'nin, huzuruna bir suçlu getirilen ve öldürülmesi için ferman veren Halife Mansur'a Hz. Peygamber'in (as) “Kıyamet günü Hak Teâlâ bütün yaratıkları topladığı anda bir tellala şöyle bağırması için emir verir. Bugün kim kendisini Allah'ın affına lâyık görürse ayağa kalksın. Hiç kimse yerinden kımlıdamaz. Hak Teâlâ şöyle ferman eder: Suçlulardan intikam almaya gücü yettiği hâlde merhamet edip onları affedenler nerede, ben de onların günahlarını affettim.” sözünü hatırlatması ve bunun üzerine halifenin suçluyu affetmesi (44b) de bu örnekler arasındadır. Burada Mübarek bin Fedale inanan bir gönlü derinden sarsacak ve ondaki yüce duyguları harekete geçirip öfkeyi susturacak bir hadis rivayetiyle padişahın öfkesini yatıştırmayı başarmış bulunmaktadır.

Düşmanlarıyla Olan İlişkileri

Paşazade eserin bir bölümünü (8. bab) bu konuya ayırır ve konuyu ayrıntılı olarak ele alır. Bu kısım şöylece sınıflandırılıp özetlenebilir:

Düşmanlığın Mahiyeti ve Tehlikeleri

Düşmanlığın zararları bütün topluma dokunur. Özellikle padişahlar düşmanlığın zararlarından daha çok etkilenirler. Düşmanlığın olduğu böyle bir durumda her iki taraf da tetikte bekler. Bir sürü harcamalarda bulunur. Toplumun sermayesi ve gücü boşa tüketilir. Tehlike sadece malla sınırlı kalmaz, canlar da bu tehlike ateşine maruz kalır. Onun için elden geldiği kadar düşmanlıktan uzak durmak gerekir.

Düşmanlığın zararları sadece maddi boyutla sınırlı değildir, manevi zararları da bulunmaktadır. Çünkü insan düşman olduğu kişiyi çekemez, ona haset eder. Düşmanın başına iyilik gelmesinden üzülmür, ona gelen musibetler için sevinir. Bu hal kişinin manevi hayatı için son derece tehlikelidir. Çünkü Hz. Peygamber'in hadisinde belirtildiği gibi “Ateşin odunu yeyip tüketmesi gibi haset dahi salih amelleri yiyip tüketir.”

Düşmanlığı Doğuran Sebepler

Paşazade bununla ilgili olarak beş madde sıralar. Bunlar; 1) Haksız olarak bir kişinin elindeki şeye tamah etmek. 2) Dinî hükümlere aykırı olarak bir kimsenin malına el uzatmak ve makamına göz dikmek. 3) Elindeki güç ve imkânlarla gururlanıp zulüm ve haksızlık etmek. 4) Bir kimseyi boş bir vaatle umutlandırmak, fakat sonra vadini yerine getirmemek. 5) Doğru bile olsa soğuk ve kaba söz söylemek.

Düşmanlara Karşı Nasıl Davranılmalı

Düşmanlık her zaman ortaya çıkmaz, çıkınca da düşmanları mağlup edip susturmak her zaman mümkün olmaz. Şayet şartların gerektirmesiyle düşmanlık kaçınılmaz bir şekil alırsa böyle durumlarda tedbiri elden bırakmamak gerekir. Düşmanın tatlı sözüne ve sıcak ilgisine aldanmak akıl eksikliğinden gelir. Çünkü düşman, kalbinde bulunan bir düşmanlığı ya gücünün azlığından veya başka bir engel bulunduğundan açıkça söylemez, hile ve aldatma yolunu tercih eder. Hilekâr düşman açıkça düşmanlık yapan kimseden çok daha tehlikelidir. Eflatun “Düşmanın elini bağlayıp bükemeyeceğine kesin kanaat getirmişsen güven içinde olman için o bileği öpmen gerek.” diye

söylemiştir. Düşmana karşı sert ve katı davranmaktan ziyade yumuşak davranmak insanı daha çabuk sonuca ulaştırır. Mesela şiddetle esen rüzgâr ancak ağaçların dal ve budaklarını kırıp yapraklarını dökebilir, nadiren bir ağacı devirebilir. Fakat yumuşaklıkla, yavaş yavaş akan su yavaşça ağacın dibine girer, ağacı kökünden koparıp yere serer.

Düşmanla karşılaşınca öfke ve sıkıntının gönle yerleşmesine izin vermemek gerek. Çünkü öfke ve sıkıntı kişinin aklını bağlar. Düşmandan sana bir zarar gelirse ve eline de fırsat geçerse bu imkânı kaçırmak hatadır. Şayet fırsat el vermezse hemen intikam almaya kalkışmak da hatadır. Böyle durumlarda işi zamana bırakmak ve uzun vadeye yaymak gerekir. Çünkü çok işler zamana yaymakla ve sabırla hallolur. Kendi çocukları mesabesinde olan insanlardan yine zaman intikam alır. Fırsat ve talih el vermeyince düşmandan kaçıp saklanmak ayıp değildir. Çünkü Kur'ân- Kerim'de bildirildiği üzere Hazret-i Musa (as), Firavun'a "Sizden korktuğum için aranızdan kaçtım" (Şuara/21) demiştir. Bu ayete dayanılarak "Güç yetirilemeyecek şeylerden kaçmak peygamberlerin yoludur." denilmiştir.

Düşmanla mücadelenin zamanının iyi tayin etmek gerekir. Zamansız mücadeleye giren silahını düşman eline vermiş veya düşmanın okuna kendini hedef etmiş olur. Düşmanlık gizli tutulursa daha güzeldir, şayet hissedilse bile tevil edilebilir. Fakat husumet aşikâre olursa elbette savaş kaçınılmaz olur.

Düşmanın ihtiyaçlarını başkasının karşılaması da tehlikelidir. O takdirde düşman sana karşı müstağni davranıp serkeşlik edebilir.

Şayet düşman bir konu hakkında sana danışır ona doğru yolu göster. Çünkü o senin dediğinin aksini yapar, böylece perişan olur.

Güçlü ve kuvvetli düşmanla mücadeleyi uzun vadeye yayma ve hile yolunu seçmenin gerekliliği hususunda Paşazade şu temsili hikâyeyi anlatır:

Bir deniz kenarında tavşancıl kuşu ile çakal beraber yaşamaktadırlar. Tavşancıl kuşu, her gün bir sürü tehlikeleri göze alarak denize dalar ve balık avlardı. Fakat kenara çıkıp da yemeğe başlayınca çakal meşe içindeki pusudan çıkıp balığı tavşancıl kuşunun önünden kapıp götürürdü. Böyle bir durumda düşmanın gücünü hesaba katan tavşancıl kuşu çare olarak hile yolunu seçer ve düşmanıya sahte bir dostluk tesis eder. Çakala haber gönderir ve barış anlaşması yapmak istediğini ve her gün yakaladığı iki balıktan birini kendisine vermek istediğini söyler ve bu şekilde anlaşma yaparlar. Böylece her iki taraf da düşmandan gelecek tehlikelere karşı rahat ve güven içerisinde olurlar. Nihayet bir gün tavşancıl kuşunun eline fırsat geçer. Uykuya dalmış gördüğü çakalı ensesinden kaparak havaya kaldırır ve epeyce havalandıktan sonra yere atıp ölümüne sebep olur. Ve böylece düşmanından kurtulur.

Yine düşmanın arkasından kötü konuşulmaması gerektiği, fırsat ele geçinceye kadar yüzüne karşı sert değil saygıyla hitap edilmesinin gereği de filozofların sözüne atfen vurgulanır. Ayrıca son derece önemli hususlardan birisi olarak düşmanın küçük görülmemesi belirtilir (30b-34a).

Paşazade ayrıca eserin muhtelif yerlerinde başka bazı hususlara da vurgu yapar. Bunlar; 1) Diğer hükümdarların gururunu incitecek davranışlardan kaçınmak (22a). 2) Düşman ortaya çıktığı zaman dostlarından yardım istemek (43b). 3) Düşmana karşı verilen sözün yerine getirmek (40b). 4) Bir tek düşmanı bile çok kabul etmek, bin dostu az görmek (26a).

Padişaha Hizmet Edenlerin Uyması Gereken Kurallar

Aslında Paşazade böyle çetin bir göreve talip olmayı hoş karşılamaz. Fakat kendisi istemediği halde böyle bir görev uhdesine verilen kişinin dikkat etmesi gereken kuralları eserin 11. Bölümünde ele alır ve bunları 10 madde halinde sıralar (44b-47a). Bu maddeler şunlardır:

Kaya, İ. (2012). Paşazade'nin siyasetname özelliği gösteren Pendname'si ve bu eserdeki yönetimle ilgili görüşler. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 1(2), 48-58.

1- Padişahın uygunsuz ve yerinde olmayan bir hareket görünce hemen inkâr etmemek, belki zamanla ve kademe kademe engel olmaya çalışmak.

2- Sultana karşı tatlı sözlü, güzel davranışlı ve alçak gönüllü olarak hizmet etmek.

3- Sultanın arzusuna zıt olan şeyde uzun uzadıya konuşmamak.

4- Padişahın kendisine iltifatına aldanıp gururlanmamak.

5- Bey huzurunda dilini tutmak ve onun yanında suçluya kızmamak.

6- Padişahı dinlerken gözüyle etrafa ve başkalarına bakmaktan sakınmak.

7- Padişaha karşı delil getirmeye kalkışmamak ve sözünü yeminle desteklememek.

8- Padişahın yanında itibarım var diye gururlanarak söz söylememek.

9- Güler yüzlü olmak, asık suratlı olmamak.

10- Padişahın hizmetkârlarının küstahlığına karşı affedicî olmak, düşmanlık etmemek.

Edepli olmanın her yerde, özellikle sultanlar huzurunda daha makbul olacağını ifade eden Paşazade, hükümdarlara muhalefet etmenin tehlikeleri hakkında filozoflar ve hükümdarların sözlerini naklederek bu bölümü sonlandırmaktadır.

Sonuç

Her ne kadar genel ahlak kategorisine dâhil olan eserler arasında zikredilirse de onbeş bölümden oluşan eserin iki bölümünün doğrudan doğruya yöneticilerde bulunması gereken özellikler ve yönetim bilimini ele alması, diğer bölümlerinde de zaman zaman bu çeşit bilgilere yer vermesinden dolayı aynı zamanda siyasetname kategorisine dâhil olması gereken *Pendname* siyasetname türü eserlerin ihmal edilmiş bir halkasını oluşturmaktadır. Bireysel ve toplumsal ahlakın birbirinden soyutlanamayacağı gerçeğinden hareketle ahlakî konuları kuşatıcı ve birleştirici bir açıdan ele alan *Pendname* 16. yüzyılın kayda değer eserleri arasında sayılması gereken nitelikler taşımaktadır. Yükselme döneminde bulunan bir imparatorluğun en üst kademelerinde görev alan bilge bir şahsiyetin kaleminden çıkan görüşlerin değişik açılardan ele alınmaya ve irdelenmeye ihtiyacı olduğunu düşünmekteyiz.

Kaynakça

Hoca Sadettin Efendi (1992). **Tacü't-Tevarih C. IV**, (haz. İsmet Parmaksızoğlu). Ankara: Kültür. Bak. Yay.

Kaya, İbrahim (2010). **Kemal Paşazade'nin Pendnamesi**, K.Maraş: KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s.67-71.

Kemal Paşazade, **Nesâyih**, Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi, Türkçe Yazmalar, No:1387, 57 varak

Kemal Paşazade, **Pendname**, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 1101/2, 37 varak.

Levend, Agâh Sırrı (1964). "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1963-Belleten**, (1963'ten ayırmasım) Ankara: s. 89-115.

Levend, Agâh Sırrı (1962). **Siyasetnameler**, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı.

Uğur, Ahmet (1986). "İbn Kemal'in Siyasi Görüşleri", **Şeyhülislam İbn Kemal**, Ankara: s.71-81

Uzunçarşılı, İ.Hakkı (1972). **Osmanlı Tarihi C.II**, Ankara: TTK. Yay.